

Hõimlane verejõe tagant: Saami muinaslood tootempõhjadest. III

Enn Ernits

"Mäetaguste" eelmises numbris tegime algust Meandashi naisevõtu teise alatüübi lugudega, mis jätkuvad ka sedapuhku. Käsitlemist leiab ka kolmas alatüüp.

Kaheteistkümmes jutt

"Lovta o Mjandashe". V. Tsharnoluski, 1927 < Tatjana Danilova (sünd 1874) < esimene abikaasa Ilja või A. Matrjohhin (suri 1918 paiku). Turja, Kintush. Avaldatud vene keeles, Tsharnoluski 1962: 94-101; 1965: 85-90; Kert 1980: 204-207 (nr 131).

Kosimine. Kaaren, hüljes ja põhjadepõder kosisid inimeseks moondunutena vastavalt taadi-eide vanema, keskmise ja noorema tütre. Loos esinevad väljendid: "Mees süsimustade kaarnatiibadega", "Merelooma loivad paistavad", "Põhjadepõdra sarved toretsevad".

Külaskäigul. Taati-eite külastasid järjest oma tütreid. Vanemal tütreil oli kaaren silma peast nokkinud. Kaarnalapsed lendasid koja kohal. Söömise järel heideti magama. Keskmisel tütreil oli hüljes sõrmed ära närinud. Hülgepojad mängisid koja ümber. Söömise järel heideti magama. Noorem tütar elas põhjadepõdraga õnnelikult. Meandashi lapsed mängisid koja ümber. Noorema tütre perre jäädi elama. Järgmisel päeval punus eit lapselastele punased kaelarihmad. Taat läks koju, et sealt ära tuua oma varanatu.

Pahategu. Tavaks on asemenahad voolavasse vette heita, ent eit käskis tütrele need kuivatada päikese käes. Tütar tegi nii.

Lahkumine naise juurest. Meandash tuli koju, ei suutnud kusehaisu pärast inimeseks moonduda. Ta põgenes, lapsed põdravasikatena kannul.

Ema reaktsioon. Emal pakkus kõige pisemale pojale rinda, kuid see keeldus imemast. Emal õpetas: "Alatusest hoia eemale! Õnnelikule mine lähemale! Hoia silmad pilukil ja lase noolel oma külge trehvata! Ole inimesele toiduks!"

Naise edasine elu. Hiljem abiellus ema sureliku mehega, kuid nende elu muutus viletsaks. Meandash ei suutnud naise hingepiinu välja kannatada. Ta ilmus unenäos ning käskis end pühapaigas maha lasta ning oma nahk asemeks seada. Nõnda tehti ja elu läks paremaks; abikaasa jahilkäigud muutusi edukaks.

Teine pahategu. Emale ei meeldinud, et tütar ei kuivatanud asemenahku päikese käes, vaid loopis need vette. Tütar tegi ema õpetuse järele, kuid nahk kadus äkki ära.

Selle loo algus, nimelt naisevõtu käsitlemine on eelmise variandiga üpris sarnane, ent kosimisest jutustatakse põhjalikumalt. Anname V. Tsharnoluski vahendusel sõna jutustajale:

Elasid eite-taati. Noh, sündis neil kolm tütar. Eluke veeres omasoodu. Kord tõusis eit hommikul üles ja hakkas tuld tegema. Äkki aga saputas kaaren teisel pool koda tiibu. Eit ehmus:

"Tõuse, vanamees, üles!"

Taat tõusis üles ja heitis pilgu koja taha. Tema ees seisis ilus mees, suure nina ja süsimustade kaarnatiibadega.

Taat kutsus külalise kotta, eit aga pani lauale head ja paremat. Siis algas kosjajutt.

Mees palus tüdruku naiseks. Vanakesed nõustusid ja andsid talle vanema tütre naiseks.

Noh, läkski tütar oma mehega uude kodusse. Taadi-eide eluke veeres aga edasi.

Eluke veeres edasi. Hakkas eit kord tuld tegema. Heitis pilgu puhasuksele: seal aga merelooma loivad näha. Eit ehmus!

"Taat, tõuse üles! Taat, tõuse kähku üles!"

Taat tõusis üles, avas ukse ning heitis pilgu koja ette. Tema ees seisis mereloom. See astus kotta paksu mehena ja istus tule äärde. Noh, võeti pruukosti ja jutuajamine läks lahti. Ta hakkas kosima. Paks mees tahtis kosida vanakeste tüdruku. Vanakesed nõustusid ning andsid talle naiseks keskmise tütre.

Mereloom läks koju, viis naise enda poole. Taadi-eide eluke veeres aga vanaviisi edasi.

Elu veeres edasi. Ühel päeval tõusis eit hommikul üles ja hakkas tuld tegema. Ta heitis pilgu puhasaknast välja. Teisel pool tare aga toretsesid põhjapõdrasarved.

Eit äratas taadi.

Taat tõusis üles ja heitis pilgu koja ette: tema ees seisab aga Meandash - see on põhjapõder.

Taat kutsus Meandashi kotta. Põhjapõder astus kotta, moondus inimeseks, väga ilusaks

meheks. Eit pani head-paremat lauale ja jutuajamine läks lahti. Meandash hakkas kosima. Ta palus tüdruku naiseks. Vanakesed olid nõus ning andsid talle naiseks noorema tütre.

Meandash-paarrn läks noore naisega koju.

Muinasloost selgub, et mees pole veel unevõimust vabanenud, ent naine askeldab juba tulega. Ta märkab kosilast alati esimesena, ent kosjakaupa sobitab mees. Kõigepealt nimetab eit looma kõige iseloomulikumat kehaosa (*pars pro toto*), ning seda mitte ainuüksi asjaomases loos. Muinaslugu on tüüpiline totemistliku mõttelaadi väljendus: inimeseks moonduda võiv loom naib inimese tütre. Tähelepanu äratav hommikuse aja rõhutamine. Teatavasti seondub see müütides loomisega (Traditsionnoje mirovozzrenie 1988: 47).

Loomkosilased tulevad kuskilt kaugelt (tegelikult müütilisest maailmast) ja paluvad taadilt luba tütreaga abiellumiseks. Meenutame, et esimeses alatüübis käis noore sarva ema ise pojale naist otsimas. Jutustaja suhtumine kõigisse kosilastesse on heasoovlik, kuid omaduste gradatsioon tundub ebaühtlasena: kaarnat peetakse ilusaks meheks, hüljest lihavaks, põhjapõdra aga väga ilusaks.

Kosimisele järgneb peatselt eide-taadi külaskäik. Piirdume seekordses näites Meandashi-pere küllastamisega:

... kuid mõne aja möödudes asuti teele Meandashi-väimehe poole. Astusid-astusid ja jõudsid lõpuks ta koja juurde. Meandashi lapsed märkasid neid ja pistisid karjuma:

"Ema, ema! Vanaisa ja vanaema tulid meile külla!"

Meandashi naine tuli kojast välja, kalevist kleit, pikk, must ja sile, seljas. Nad teretasid üksteist. Tütar kutsus vanemad kotta ning hakkas head-paremat valmistama.

Näe, päike veeres looja. Siis avanes puhasuksele ning Meandash tõi värsket liha. Ta heitis pilgu

kotta ning märkas, et äi ja ämm on talle külla tulnud. Meandash astus kotta inimesena, astus kauni noormehena äia-ämma ette. Valmistati õhtusöök. Söödi ja joodi ning heideti magama. Hommikul ärgati unest üles. Eluke veeres edasi. Väimees läks jahile. Vanaema punus iga lapselapse jaoks punased rihmad ja sidus need Meandashi lastele kaela. Armsad lapselapsed mängisid, punased rihmad kaelas. See oli väga ilus. Eluke veeres edasi. Meandash tuli koju: väljas oli ta kaunite sarvedega põhjapõder, ent majja sisenes ta inimesena. Magati öö, kuid hommikul tõusnud, tahtsid eite-taati tagasi koju minna, oma armsasse kotta. Kuid Meandash-väimees ei lasknud neil minna, vaid jättis nad enda juurde elama.

Meandashite, nagu inimeste maailmas, usuti elatavat rutiinselt. Hommikul tõusti üles, mees käis jahil, söödi õhtust ja heideti magama. Pidevalt rõhutatakse jutus ajalugu (nt "eluke veeres edasi"). Vanaema suhtub soojalt oma lapselastesse. Seda väljendavad tema poolt valmistatud punased kaelarihmad, mida võib semantiliselt võrrelda esimeses jutus mainitud punaste kaleviribadega, mis seoti põdravasikaile kõrva ümber.

V. Tsharnoluski Koola-ekspeditsiooni ajal oli usk tootemitesse veel elav, kuid võõrastele ei tahetud arusaadavatel põhjustel sellest kuigi meelsasti rääkida. Tasapisi hirm võõraste ees taandus. Teadlane küsis kord oma saamist teekaaslaselt:

"Mida tähendavad need muinaslood, mida olen senini kuulnud? Neis elavad inimesed, kes pole inimesed, nad oleksid nagu rohkem põhjapõdrad. Kas siis põderinimesed?"

Ta sai jaatava vastuse:

"Olid jah sellised inimesed, jah olid... See on tõsi. Nagu oleme olemas meie, nii on ka nemad ... See on õige. Me põlvneme Matrjonast! [...] Nad elasid kõrgel mäel, tundrutel, nad olid meile, inimestele, nähtamatud." (Tsharnoluski 1965: 43).

Teispoolse olendeid ei saa tavainimene muidugi näha, kuigi nende olemasolus pole tal mingit põhjust kahelda. Kõrge mäe mainimine esivanemate elukohana näib osutavat ühelt poolt universumi vertikaalsele liigendamisele, teisalt aga ülasfääri positiivsele tähendusele. Esiema nimetamine vene ristinimega Matrjona peaks olema üpris hiline, sest Koola saamid ristiti alles XVI sajandil.

Imandra järve ääres Monttshis elanud Pjotr Sarvanov mainis mientushite kohta veendunult:

"Ma näen neid elavatena, sellistena, nagu nad on."

Lisame siinkohal Lõmbesis elanud keelejuhi Jefim Danilovi teate (Tsharnoluski 1965: 72-73):

"Meie, mehed, oleme ju põhjapõtrade soost, me oleme sündinud Matrjona Meandashevnast, meie naised on aga teisest ihuviljast põhjapõdrad [...] Matrjona, seesamune esiema, oli Meandashi naine."

Õeldus täheldame omapärast loogikat: Meandashevna tähendab ju Meandashi tütar, ent põhjapõdra ja inimnaised olid põhjapõdravasikad. Eks see teisipidi arutades olegi õige, sest algul polnudki inimesi, vaid üksnes põhjapõdrad. Seepärast pidi ka esimene naine olema põhjapõder. Kuidas pääseda loomaringist inimeste ringi? Loodusrahvastelt ei maksa oodata klassikalist loogikat. J. Danilovi jutust ilmneb vähemalt kahe fraatria olemasolu: mehed põlvnevad ühest, naised aga teist päritolu põhjapõdradest (või teistest loomadest).

Käesoleva muinasloo jutustanud Tatjana Danilova väitis (Tsharnoluski 1965: 83):

"Meandash oli olemas! Kõik, kes me siin elame, meie Suveneemel, oleme veresugulased tema naise, Meandash-koabiga - Matrjonaga. Nuort-Saame rahvas pole aga veresugulased, neil on teine keelgi. Aga mis puutub Kintushi rahvasse, siis oleme kõik Kintushi soost; oleme kõik meantushid, ehk küll kõigil on eri perekonnanimed, kes Koibin, kes Tjolõshev, kes Matrjohhin, kuid me oleme kõik veresugulased, kõik ühest soost. Näe, tahad, usu, tahad, ära usu, kuidas soovid, aga nõnda see on. Meandash oli kindlasti olemas, need inimesed olid olemas, ka Meandash-koab oli olemas. Ta on meile midagi ema - Maderahke sarnast. See on sama tõsi, nagu see, et ma siin sinu vastas istun. Seda tuleb mõista, kui ma sulle juba sellest kõnelema hakkasin. See tähendab, nii nagu mina olen elav inimene, nii on ka tema."

Lühidalt öeldes, väidetakse, et turjalased, kelle esiemaks on Meandash-koab, pole kildinitega, vähemalt Nuort-Saame rahvaga, veresugulased. Seevastu J. Sergejeva (1994: 170) märgib, et Meandashi-lood pärinevad kildini alamurdest ja on säilinud Danilovi, Koibini, Tjolõshevi ja Matrjohhini sugulasperes. Ent V. Tsharnoluski andmetest nähtub, et mainitud perekondade esindajad (Koibinite kohta pole teada) elavad Turjas.

Niisiis algab saami muinasusundis seos põhjapõdraga meesliinist. Meandashi abikaasat kutsuti saami keeles enamasti *Meandashsh-kaab*'iks või *koab*'iks, kus viimane sõna tähistab noorikut ehk noort abielunaist, ning on ilmsesti suguluses eesti sõnaga *kabe* ja *kabu* 'neiu, naine'. T. Danilova nimetas teda ka *maadder-ahk*'ks, st esiemaks. Koltadel esines samas tähenduses nimekuju *maadder-ahkka*, inari saamidil *madderakko* jt (Ränk 1949: 188; Itkonen 1943/1944: 65). Sõna esipool on ühenduses eesti sõnaga *manner* : *mandri* ja soome sõnaga *manner* : *manteren*. Näiteks kohtame eeposes "Kalevala" järgmisi värse:

*Akka manteren alainen,
mannun eukko, maan emäntä!
(II: 301-302)*

Need on folklorist August Annist (vt Lönnrot 1958: 19) tõlkinud niimoodi:

*Eite manderi-alune,
muru eite, maa emanda!*

Ilmselt on saami sõnagi esialgu tähendanud maaema, millele näib osutavat paitsi keeleainese teade, et soome mütoloogias on *akka* tuntud ka äikesejumaluse Ukko abikaasana (Turunen 1981: 18). Soome usundiloolane Uno Holmberg (hilisema nimega Harva) mainis, et naisi sünnitamisel abistav - sellest lähtuvalt esiema - Madderakka elas maa sees koja all, kuhu talle ohverdati (Holmberg 1915: 77).

Käesoleva loo esitamise kohta on V. Tsharnoluski teatanud järgmist. Seda ei olevat jutustatud, vaid ainult lauldud. Lugu kutsuti *lõvtiks*. Ilja Matrjohhin ja ta naine Tatjana, kes laulnud teist häält, olnudki teadaolevalt selle viimased oskajad. V. Tsharnoluski jätkas Tatjana sõnadega:

Iga kord, kui jõuti kohani, kus Meandash lahkub abikaasast, veeres Iljale pisar silma, ta hakkas nutma, kuid ei katkestanud laulu. Stseen, kus ema kaotab poja ja kutsub teda oma rinda imema, pani aga Tatjana nutma. Nüüd nutsid nad mõlemad koos, lauldes nutmapanevat laulu [...]

Tatjana esitust kirjeldas teadlane järgmiselt:

Algul pajatas ta Meandashi-laulu vene keeles, siis lapi keeli, mina aga panin nad mõlemat moodi kirja. Iga kord valas Tatjana pisaraid kohas, kus kõneldi väikesest lapsest, kes moondus põhjapõdravasikaks ja pages ema eest. Tuli

üleskirjutamine katkestada ja oodata, millal ta rahuneb.

Kolmeteistkümnes jutt

"Olen' dikar' [II]". V. Tsharnoluski, 1927(?) Turja, Jovkõi. Avaldatud vene keeles, V. Tsharnoluski 1965: 41-42; Kert 1980: 212 (nr 133).

Kosimine. Kaaren, hüljes ja põhjapõder kosisid inimeseks moondunutena vastavalt taadi-eide vanema, keskmise ja noorema tütre. Loos esinevad väljendid: "kaarnatiivad paistsid", "hülgeloivad kraabivad", "põhjapõdra sarved näha".

Külaskäigul. Taat ja eit külastasid järjepanu oma tütreid. Vanemal tütreil oli kaaren silma peast nokkinud. Keskmisel tütreil oli hüljes sõrmed ära närinud. Ainult noorem tütar elas põhjapõdraga õnnelikult. Vanemad jäid noorema tütre juurde elama.

V. Tsharnoluskil esineb kaks samanimelist lugu: üks pärineb Turjast, teine aga Akkalist (vt VIII jutt). Käesolevas loos on kosimismotiivi käsitletud pikemalt. Pole välistatud, et tegu võib olla ühe ja sama algvariandiga, kusjuures ühel juhul on pikemalt esitatud algusosa, teisel aga lõpuosa. V. Tsharnoluski viibis loo kirja panemise ajal väidetavalt Jovkõis nartaretke ootuses. Raamatus mainitakse Babkino järve (Tsharnoluski 1965: 38), kuid siinkirjutaja ei tunne paraku Lapimaa geograafiat. Üldiselt sarnaneb asjaomane muinaslugu XII jutuga.

Neljateistkümnes jutt

"KonDe maiNS - Muinasjutt metsikust põhjapõdrast". Victoria Sienkiewicz-Gudkova, 1955 < Ustinja Tarunova (snd 1899). Turja, Jovkõi. Avaldatud saami ja eesti keeles, Sienkiewicz-Gudkova 1960: 213-214.

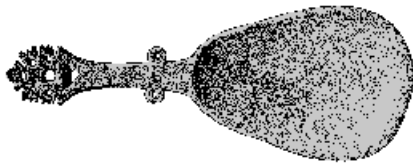
Kosimine. Kosilased (kaaren, hüljes ja põhjapõder) pidid tegema kolm kappa. Nad tulid ülesandega toime ja kosisid eide-taadi tütreid.

Külaskäigul. Taat külastas järjest oma tütreid. Koja pealt kelgutasi alla hülge lapsed. Tütrel polnud teist kätt. Keskmisel tütrel oli ainult üks silm alles, kijas oli palju raipeid. Noorem tütar elas õnnelikult; tal oli palju liha. Taat jäi sinna ööseks.

Pahategu. Öösel põletas põhjapõdra naine oma mehe naha, mille see oli seljast maha heitnud.

Lahkumine naise juurest. Põhjapõder põgenes koos oma lastega.

Emade reaktsioon. Emade anus, et lapsed tuleksid koju, kuid asjata.

Selle, esimese tootempõhjapõdraloo tõlke eesti keelde, tegi keeleteadlane Karl Kont. Variant on ilmseilt mõjutatud indoeuroopa imemuinasjutust "Konn-kuningatütar" (AT 402), kus peigmehekandidaatidele antakse keerulisi ülesandeid ning kus naine põletab ära oma mehe naha (nt Arajs, Medne 1977: 61-62, 281; Barag et al. 1979: 128-129). Leitud allikais polnud juttu kappadest. Paraku pole siinkirjutajale olnud käepärased skandinaavia muinasjuttude tüübikataloogid. Nikerdatud kappade valmistamisest kõneldakse IX loos, mis pärineb samuti Turjast, mis annab põhjust arvata, et tegemist on arvatavasti lokaalredaktsiooniga.

Viieteistkümnes jutt

"Konte majNs - O dikom olene". G. Kert, 1960 < Maria Matrjohhina (1900). Turja, Jovkõi. Avaldatud vene keeles, Kert 1980: 214-218 (nr 135), saami ja vene keeles, Kert, Zajkov 1988: 93-100, 171-175 (nr 47).

Kosimine. Kaaren, hüljes ja põhjapõder kosisid taadi-eide kolm tütar.

Külaskäigul. Taati-eite külastasid oma tütreid. Vanemal tütrel oli palju lapsi, kuid tal oli silm peast välja torgitud. Keskmise tütar elas hästi, hüljes tõi palju kalu koju. Osa lapsi oli hülge-, osa inimesarnased. Kijas oli halb õhk. Noorem tütar elas õnnelikult. Lapsed mängisid põhjapõdra-sarvedega. Taat tuli korraks koju, et asuda koos eidega noorema tütre juurde elama.

Pahategu. Kord riputas eit väimehe hoiatusest hoolimata täispissitud naha üles, kuigi tütar oli juhatanud, et sellised nahad tuleb visata kas vette või kõrvalisse kohta. Põhjapõder oli päeval loom ja öösel inimene. Kogu aja tõi ta koju värsket põhjapõdraliha.

Lahkumine naise juurest. Põhjapõder ei suutnud asemest kerkivat vänget haisu välja kannatada ja põgenes, sülelaps kannul.

Ema reaktsioon. Emal tahtis lapsele rinda anda ("emal on üks tiss, emal on teine"), ent see keeldus.

Naise edasine elu. Hiljem abiellus ema sureliku mehega. Noorem tütar nägi unes põhjapõdrast abikaasat, kes käskis end tütre uuel mehel maha lasta, tema pea koos ajuga ära süüa ja naha peal magada. Noorem tütar tegi nagu põhjapõder käskis. Ta sõi ka põhjapõdra silmad ära ning elu muutus õnnelikuks.

Seda teisendit on suhteliselt põhjalikult arendatud. Esialgu on kosilased loomarõivastesse maskeerunud tegelased. Kaarnal on säravmust sulgedega ülikond, nina sarnaneb kaarna nokaga, kulmud on mustad. Teisel kosilasel on säravroheline, krabisev ülikond. Nägu oli lame, silmad punnis, vuntsid sorakil, nagu hüljel. Kolmandat kosilast kirjeldatakse nõnda: *Selline valge inimene nagu metsik põhjapõder. Ilus mees. Nii aevastab, sest midagi haiseb.* Aevastamismotiiv on kahtlemata hilisematest, pahateoga seonduvatest jutuosadest võetud.

Alles järgmisel hommikul kahtleb eit, et väimehed on vist loomad: ühel on kaarna pea, teisel hülge loivad, kolmandal aga sarved peas. Taat on asjast muidugi teadlik; ta lausub eidele: *On mis on, kuid ta on väimees, kui me talle oma tütre naiseks andsime.*

Eriti pikalt-laialt on keelejuht kirjeldanud esimest naisevõttu. Erinevalt eelmistest lugudest peetakse tütre vanemate juures pulmi. Huvipakkuv on kirjeldus, kus noorik lahkuib vanematekodust kaarnana lennates: *Taat ja eit istuvad vaikides, kaarnast mees lausub: "Kaarnanahk, tule minu naise, minu nooriku ümber, et mu noorik muutuks kaarnaks. Taat ja eit märkasid, et väimees ja tütar tõusid õhku kaarnatena: karr-r-kar-kar-kar-kar-kar... Ringlevad, ringlevad. Vaat, kolm korda lendasid üle koja. Tähendab, jätsid hüvasti.*

Lisame siinkohal, et saami kujutelmades kulges shamaanihing sagedamini just kaarnana (Paulaharju 1922: 136). Nelja kaarna kujul ilmutas end aga oma elukohast minema aetud seid või seal asunud jumalus (Nemirovitsh-Dantsenko, s.a.: 364).

Ka teised loomkosilased peavad pulmi taadi-eide juures. Järgmisel hommikul lahkus kolmas kosilane põhjapõdrana, naine põdralehmana kannul. See on ainulaadne motiiv.

Enne väimehe lahkumist küsib taat, kus noorpaar elama asub. Kaaren ja hüljes vastavad, et kijas merekalda äärsel kaljul, põhjapõder lubab asuda metsajärve veerde ehitatud kotta. Siit selgub, et erinevad sugukonnad pärinesid eri aladelt: nii kaarnat kui ka hüljest koteeritakse kõrgelt.

Oma tütreid külastab taas taat üksi, nagu XV jutus. Enne järgmise tütre juurde minekut puhkab ta vahepeal oma kodus. Kaarna juurest lahkuib ta hirmuga, kuigi kaaren kiitleb, et lindude maailm on

kõige parem ning kaaren on rammus (*kaarnal on küljed jooksmeluuni*). Jutustamisel lisatakse, et kaaren, kes raibetel nokib silmad välja, hulgub terve päeva ringi; tema jahisaagist ei tehta juttu.

Muinaslugu erineb eelmistest ka seetõttu, et hüljest pole päris hukka mõistetud. Peamise pahena on tema puhul märgitud halba kojaõhku, loibade kriipimist ja merelima. Lapsed on hüljel osaliselt hülged, kes käivad isaga üheskoos merel, osaliselt inimesed. Hüljes toob õhtul koju saagiks kalu. Kõige paremini kulgeb elu taas põhjapõdra peres, kus lapsed (vist inimesekujulised) mängivad põhjapõdrasarvedega (lähemalt oli sellest juttu VIII loo analüüsimisel). Laste puhul ilmneb gradatsioon: kõik on loomad (kaarnal) / osa on loomad, osa aga inimesed (hülgel) / kõik on inimesed (põhjapõdral). Eks selleski leidu väärtushinnang.

Kuuteistkümmes jutt

"Koolmm võer'pen' - "Tri sestrõ" (Geogi Kert, 1960 < Maria Danilova (snd 1903). Turja, Jovkõi. Avaldatud saami ja vene keeles, Kert 1988: 110-115, 182-184 (nr 51).

Kosimine. Tütred abiellusid **korruga** kaarna, hülge ja põhjapõdraga.

Külaskäigul. Taat külastas oma tütreid. Hüljes oli söönud tütre käe ning kijas vedeles palju kalu, mererohtu, sulgi jm. Koja ümber jooksid hülgepojad. Kaaren oli naisel mõlemad silmad välja nokkinud. Lapsed olid kaarnapojad. Põhjapõdra peres elati õnnelikult: kala ja liha on külluses. Koja ümber jooksid põhjapõdravasikad. Kõik oli väga puhas. Taat naasis koju ja jutustas kõigest eidele. Vanemad lubasid oma tütreid hädast päästa, kuid surid enneaegu.

Mainitakse, et kolm kosilast (inimkujul) kohtuvad taadiga põhjapõdrajahil ja lubavad õhtul korruga ("kollektiivne" kosimine esineb veel IX jutus) tütreid naida. Kosilased tulevadki lubatud ajal ning tütreid valivad oma mehed välja. Seega on kondikava tuttav, kuid detailides erineb ta muudest teisenditest suurel määral. Tundub, et lugu on keelejuhil ununema kippunud. Muidu võib seda pidada küllaltki tüüpiliseks turja looks.

Tütreid käib selleski loos vaatamas taat. Ebatäpsus on seegi, et kõigepealt kohtub ta hülgeperega. Enne järgmiste tütarde külastamist taat vahepeal kodus ei käi. Ka kala mainimine põhjapõdra toidulaual kuulub ilmselt unustamisest tingitud seikade hulka. Lugu erineb teistest variantidest sellegi poolest, et vanemad kavatsevad oma lapsed hädast päästa, kuid see jääb vaid sooviks.

Seitsmeteistkümmes jutt

"Potshemu oleni zhivut otdel'no ot ljudei". < ? < ?. Avaldatud vene keeles, Kert 1980: 207-211 (nr 132).

Tütarde vanemate päritolu. Metsa-alal sündinud taat teadis, et põhjapõdrad on vabad ja puhtad. Mida pole vaja, see heidetakse vette. Põhjapõdrad olid alati taadi poolt. Eit oli pärit mere poolt. Seal elasid hülged ja kaarnad. Hülged verd ei peljanud, jõid seda koos lihaga. Neil olid olemas varud.

Kosimine. Kaaren, hüljes ja põhjapõder kosisid hommikul inimeseks moondunutena vastavalt taadi-eide vanema, keskmise ja noorema tütre.

Külaskäigul. Taat külastas järjest oma tütreid. Vanemal tütreil oli kaaren silma peast välja nokkinud. Keskmisel tütreil oli hüljes teise käe ära söönud. Ainult noorem tütar elas põhjapõdraga õnnelikult. Taat jäi sinna võõrsile.

Pahategu. Taat ei visanud põhjapõdra hoiatusest hoolimata täispissitud asemenahka vette, vaid kuivatas päikese käes.

Lahkumine naise juurest. Põhjapõder tuli koju, ei suutnud kusehaisu pärast inimeseks moonduda. Ta põgenes, lapsed vasikatena kannul.

Ema reaktsioon. Ema meelitas lapsi tagasi, kuid asjata.

Müüdi seletus. Sellest ajast peale elasid põhjapõdrad inimestest eraldi ja neid hakati küttima, varem elati põhjapõtradega ühises peres.

Müütides ja muinasjuttudes on noorem tütar kõrgemini koteeritud. Mõistagi soovib kumbki lapsevanem naita võsukese oma tootemirühma esindajaga. Nii sünnib ka asjaomases, tundmata algupäraga loos, kus eit tahab esimese kosilasena saabunud kaarnale sokutada nooremat tütart, taat aga vanemat. Mõlemal puhul jääb taadi sõna peale. Ka hülgele tahab eit anda naiseks noorema tütre, kuid taadil on oma plaan, mis realiseerubki. Enne siinkirjutajat on kaarna, hülge ja põhjapõder puhul erinevaid tootemeid silmas pidanud juba Eero Autio (Autio 1993: 68). Küllastamise motiivid on eelnevate lugudega sarnased.

Kaheksateistkümmes jutt

"Dedushka u vnukov". J. A. Komsilov, 1920-1930 < ?. Avaldatud vene keeles, Kert 1980: 212-214 (nr 134).

Kosimine. Taat saatis tütreid mereranda peigmehi otsima; esimesena vastutulnule mingi mehele. Eit oli vastu. Hüljes, kaaren ja põhjapõder kosisid vastavalt taadi-eide vanema, keskmise ja noorema tütre.

Külaskäigul. Taat külastas järjest oma tütreid. Ta jäi ööseks noorema poja poole.

Pahategu. Vaatamata tütre hoiatusele pissis taat asemenaha täis. Tütar pani selle kuivama uksele.

Lahkumine naise juurest. Põhjapõder tuli koju, tundis vastikut haisu ja põgenes, lapsed vasikatena kannul.

Ema reaktsioon. Ema hoiatas lapsi: "Siin sulle rind, siin sulle teine tiss! Kus, mu poeg, näed suurt kivi, mine kaugemale; kus näed küngast kõrguvat, sealt mine kaugemale! Kui kuuled sarvede häält, vasikate häält, seal on kari lähedal (sinu isa, veljed, õed).

Kahjuks pole ka selle teisendi jutustaja ja kogumiskoht teada. Peale selle näitavad mõned tõigad, et asjaomane lugu on moondunud. Kõigepealt on omapärane ja võib-olla muust muinasjutust laenatud taadi teguviis saata tütreid mereranda peigmehi otsima. Uskumatuna näib sealt põhjapõdrast peigmehe leidmine. Teiseks pole eelmistele lugudele omane kanooniline abiellumise järjekord säilinud: selles teisendis abiellub hüljes vanema ja kaaren keskmise tütrega, kuid külaskäigu esimene visiit on õigesti paigas. Tundub, et külaskäigu järgmised etapid jäävad vist kirjeldamata. Siinpuhul näib tegu olevat unustamise või müüdiainese mitteteadmiseiga.

Kõigis eespool käsitletud, aga samuti järgnevates jutuvariantides domineerib isaliini rõhutamine. Seda tugevdab veel patrilokaalne elamaasumine: nii abikaasa, lapsed kui ka eakad vanemad elavad üheskoos taadi-eide tütre mehe juures.

Üheksateistkümmes jutt

"Kolm n'iid" - "Drei Töchter". L. Szabò 1964 < Zinaida Jakovleva (snd 1937/1938 paiku). Kildin, Kordagk. Avaldatud saami ja saksa keeles Szabò 1967: 99-103.

Kosimine. Kaaren, hüljes ja põhjapõder kosisid hommikul inimeseks moondunutena vastavalt taadi eide vanema, keskmise ja noorema tütre. Loos esinevad väljendid: kaarnatiivad röpna kohal ja põhjapõdra sarved röpna kohal.

Külaskäigul. Taati eite külastasid oma tütreid. Vanemal tütrel oli palju lapsi, kuid tal oli silm peast välja torgitud. Keskmisel tütrel oli käsi ära järatud. Kolmanda tütre juures tõi põhjapõder õhtul jahilt naastes värsket liha. Taat tuli korraks koju, et asuda koos eidega noorema tütre juurde elama.

Pahategu. Kord riputas noorem tütar ema käsul täispissitud naha kojauksele kuivama, kuigi oli teada, et sellised nahad tuleb visata vette.

Lahkumine naise juurest. Jahilt naasnud põhjapõder ei suutnud vänget haisu välja kannatada ja põgenes, kõik lapsed vasikatena kannul.

Ema reaktsioon. Ema kutsus kõige nooremat poega tagasi, kuid tagajärjetult.

Ema edasine elu. Ema abiellus uuesti. Elu oli kehv, sest uus mees oli vilets kütt. Ükskord nägi noorem tütar unes põhjapõdrast abikaasat, kes käskis end tütre uuel mehel maha lasta ja nülitud naha vette heita. Nii tehtigi ja elu muutus õnnelikuks.

Seni oli kildinitelt teada kaks teist alatüüpi kosimislugu, nüüd lisandus kolmas; ühtlasi on Kildinist teada mitte kolm, nagu seni kirjeldatud, vaid neli lahkumislugu, millest teist tüüpi kosimisega seondub kolm (vt «Mäetagused», nr 7, lk 27; nr 8, lk 25). Loo analüüsija muudab mõneti ettevaatlikuks vaid tõik, et tegu on noore haritud informandiga.

Kosimislugu ise on üpris tavaline, kosilased ilmusid üksteise järel. Ka selles loos mainitakse tuletegemist, mitte ainult V. Tsharnoluski kirjapanekuis, nagu varasemast ainekust oli selgunud. Uudne on röpna mainimine. Kaarnat ja hüljest nimetatakse üksnes noormeheks, põhjapõtra ja ta sarvi aga lisaks veel ilusateks. See näitab jutustaja eelistust.

Nüüdseks on teada neli teisendit, kus eite-taati üheskoos külastavad oma tütreid. Kaarnalaste lendlemist koja kohal ja hüljelaste kelgutamist ei mainita. Jutustatakse, et kaarna- ja hülgepojad jooksid vanavanematele vastu hüüdega: "Vanaema ja vanaisa tulevad meile külla." Sama toimus ka

põhjapõdra kodus. Vanaema heegeldas igale lapselapsele punase kaelalindi; kõrva- või kaelalinti on mainitud ka I ja XII muinasloos.

"Lahkumine naise juurest" ja "Ema reaktsioon" on tavapärased. Noorema poja tagasikutsumist pole detailselt kirjeldatud. Seika, et taat käib kodunt varanatukest toomas, mainitakse ka V. Tsharnoluski avaldatud variandis (vt XII lugu). Täispissitud naha vetteheitmist on käsitletud teisteski juttudes, kokku üle pooltel juhtudel. Põhjapõdra aevastamine - sel võis olla rituaalnegi tähendus - paha lõhna haistes esineb samuti laialdasemalt.

Lesestunud põhjapõdranaise teistkordse abiellumise kohta oli seni teateid vaid Turjast (XII ja XV lugu); nüüd lisandus üks teisend ka Kildinist. See näib olevat lihtsustunud. Õnneliku elu hakatuseks piisab, kui tapetud põhjapõdrast eksabikaasa nahk visatakse voolavasse vette. Ka vooluvee tähendust nahkade kandjana elu jätkumisel ja sigivuse tagamisel käsitletakse hiljem. (vt «Mäetagused», nr 8, lk 17).

Seitsmeteistkümnes jutt pärineb G. Kerti andmeil V. Tsharnoluski raamatust "Legend inimpõdrast Meandashist" (Kert 1980: 296). Tegelikult asjaomast lugu seal ei leidu. Seda tuleb otsida hoopis V. Tsharnoluski raamatust "Lendava kivi maal" (Tsharnoluski 1972: 114-117). Loo on jutustanud Mihhail Maksimovitsh (perekonnanime ei mainita) Tshurjaurist Imandra ääres. Tekstide võrdlemisel ilmneb, et seitsmeteistkümnes jutt on tegelikult sama, mis kaheksas jutt. Sisu on kattuv ja paljud kohad on täpisealt ühtelangevad, ent samas leidub ka silmatorkavaid erinevusi, nii et tegemist pole identse teisendiga. Milles siis asi?

"Saami muinasjuttude" eessõnas on mainitud, et mõned seni avaldamata muinaslood on saadud V. Tsharnoluski poja käest, kuid needki on kahjuks kirjanduslikult töödeldud (Kert 1980: 5). Mainitu põhjal võib oletada, et "Miks põhjapõdrad elavad inimestest lahus?" kuulub nende hulka. Seega tegi V. Tsharnoluski ühest ja samast üleskirjutisest kaks kirjanduslikku töötlust, jättes põhjalikumalt ümbertöödeldud variandi avaldamata, mistõttu puudub vajadus seitsmeteistkümnendat juttu sisuliselt analüüsida. Ta võis kasutada veel teisigi variante. Huvi võiksid pakkuda vaid täiendused, mis on tehtud uue pealkirjaga lukku ja puuduvad kaheksandas loos.

1. Rõhutatakse, et taadisoost põhjapõdrad on puhtad loomad, kes "hoiavad oma välimust, oma verd". Lisatakse, et liigsed asjad visatakse vette, neid ei koguta tagavaraks. Loo edasisest käigust selgub, et siinpuhul peetakse silmas laste poolt täispissitud asemenahku.
2. Merega seonduvad kaarnad ja hülged ei hoolivat oma välimusest: nad määrivad end verega kokku, söövad liha ja verd, peidavad toitu tagavaraks, haisu ei pelga.
3. Palju pikemalt on käsitletud kaarna, hülge ja põhjapõdra kosjaskäiku, sealjuures ka vanemate erinevast päritolust tingitud konflikti. Põhjapõdra on nimetatud Meandashiks.

Esitame võrdluseks mõlemast loost katkendi:

Kaheksas jutt: *Ent taat oli põhjapõdrade soost, metsa poolt inimene. Ta tahtis oma noorema tütre anda põhjapõdrale mehele. Nõnda ta ka tegi. Selle pidas eit meeles. Andsid vanakesed oma tütre mehele ja hakkasid üksi elama.*

Seitsmeteistkümnes jutt: *Metsik põhjapõder astus kotta. Meandash on ta nimi. Nii kui oli astunud üle läve, muutus kohe inimeseks. Ilus poiss, lausa ime, milline noormees! Kostitasid teda, pakkusid teed, ajasid juttu nagu kord ja kohus. Meandash kosis noorema tütre endale naiseks.*

Taat oli ise metsast pärit, tal oli hea meel anda armastatud tütar metsaelanikule, metsikule põhjapõdrale naiseks. Ent eidele polnud metsiku elu meelt mööda.

Andsid noorema tütre metsikule põhjapõdrale Meandashile naiseks.

Meandash viis noore naise endaga ühes. Jäid vanakesed oma kojasa üksi.

4. Hülge maja oli ehitatud vaalaluudest. Seda detaili muudes teisendites pole täheldatud.
5. Taat värises külma tõttu hülgenaha all magades.
6. Meandash pani tervitamise järel käe äia õlale ja äi pani oma käe väimehe õlale.

Ülaltoodust ilmneb, et kaheksandas loos on palju põhjalikumalt pajatatud kosjaskäigust; seevastu külaskäik erineb vaid mõne üksiku detaili, veidi ka sõnastuse poolest. Loo ülejäänud osi võrdleme Meandashi lahkumisloo käsitlemisel.

4.1.2.1.3. Kolmas alatüüp

Naisevõtulugude kolmanda alatüübi kaks varianti kujutavad endast põhjapõdra ja koera abiellumislugude kontaminatsiooni.

Kahekümnes jutt

"Sobats'hja skazka - Penyj majnas". K. Shtshekoldin, 1887 < M. Fedotov < Kolta, Pattshiesijd. Avaldatud vene keeles, Shtshekoldin 1890: 161-162; Haruzin 1890: 43-44; Kert 1980: 222-224 (nr 140).

Naisevõtt. Eit nais koerinimesele järjest vanema, keskmise ja noorema tütre.

Tütarde käitumine. Vanem ja keskmine tütar ei kuulunud sõna ja vaatasid pealt, kui tulevane ämm liha keetis.

Tütarde saatus. Eit muutis vanema ja keskmise tütre kiviks. Sõnakuuleliku noorema tütre naitis eit oma pojaga. Noorpaaril sündis poeglaps.

Pahategu. Koerinimene hoiatas, et asemenahad peavad alati olema kuivad. Kord pissis poeg aseme täis. Asemenahad pandi päikese kätte kuivama.

Lahkumine naise juurest. Koerinimene tuli koju, ei suutnud haisu välja kannatada ja lahkus koos oma pojaga.

Emareaktsioon. Emare hoiatas poega: musti loomi kartke, valgeid mitte. Nöörpüüniseid ärge kartke, neid tehakse inimeste heaks ja poega nad ei vigasta.

Edasine elu. Ämm ja tütar hakkasid põhjapõdravasikaid sünnitama.

K. Stshekoldini üleskirjutuse on ta ise ja N. Haruzin avaldanud peaaegu samal ajal. Viimatimainitu on tõlke lõpuosa mõnel määral kohendanud: pole nii selgelt väljendanud isa ja poja lahkumist ning ei ole poole sõnagagi nimetatud ämma ja tütre edasist käekäiku.

Ainesest selgub, et selles teisendis on põderinimese looga põimunud koerinimese lugu, mis on tuntud kogu Koolas ja isegi Soome koltadel. Näiteks jutustas 40-aastane kolta Marina Gerassimova Nuohtjaurist 1914. aastal koerast, kellele ema kosib järjest kolm eidetütar, kellest kaks suhtuvad koerasse põlastavalt (üks tütar toitib vaid kontidega, teine küsis, mis koeravigurid tal küljes on). Koer tapab nad ning kosib kolmanda tütre, kes nimetab teda inimeseks. Sarnane lugu pärineb ka Suõnnijeli (Soome) koltalt Nastasja Moshnikovalt (Itkonen 1931: 170-175; 194-203). Lugusid koer-kosilasest on kildinitelt noteerinud V. Zheleznjakova ja E. Itkonen ning teadmata jutuvestjalt Jovkõis telegraafiametnik Nikolai Briskin (Briskin 1917: 7-9; Itkonen 1931: 8; Itkonen 1985: 94-101; vt ka Kert 1961: 56-61).

Muinasloo tegelasteks on 1) eakas naisterahvas oma koerinimesest pojaga, 2) kolm taadi tütar, kellest ühest saab koerinimese naine, ning 3) koerinimese ja noorema õe poeg. Eakas naisterahvas oli jutualguse järgi täisnimene, kuid tema abikaasa, kes oli käsitletavate sündmuste ajaks juba surnud, poolenisti koer, poolenisti inimene. Siinpuhul on ilmselt tegu koerast tootemiga. Sama looma on esivanemaks või pühaks pidanud ka mitu rühma obiugrilasi (Sokolova 1983: 140).

Saamide muinaslugudest on selgub, et neil oli vähemalt viis tootemlooma: põhjapõder, kaaren, hüljes, koer, karu ja pistrik (vt teine ekskurs). Neile osutavad ka arheoloogilistel kaevamistel leitud muinastäised. Nii leidub möödunud aastakümnel Koola poolsaarelt avastatud 18 zoomorfse kujukeste seas neli hirvlast, neli karu, kolm koera, üks arvatav viigerhüljes jm (Gurina 1986: 4). Peale selle tunnevad saamid inimese metamorfoosi iheruseks ja haugiks (Itkonen 1931: 74-75. Tsharnoluski 1962: 188 jj).

Asjaomase loo teiseks eksogaamseks rühmaks on põhjapõdra järglased, kuhu kuuluvad nii ämm kui ka minia; mõlemad hakkavad hiljem põhjapõdravasikaid ilmale tooma. Ka ema hoiatustest nähtub, et tegu on põhjapõdraga, kes koeri põdrapüünistega püüab. Taolised lood võivad tekkida koera ja põhjapõdra oma esivanemaiks pidavas segarühmas, kuid vastuargumendiks näib olevat koera suhtumine pahasse lõhnasse.

Käesoleva teisendi üldskeem on sarnane naisevõtulugude esimese alatüübiga, sest sõnakuulmatud vanemad tütreid mõistetakse surma. Tegude pole mitte üksnes sõnakuulmatusega sõnakuulmatuse pärast, vaid põdrarahva esindaja on rikkunud koera suguvõsa olulist, lihakeetmisega seonduvat tabu. Jutust järeldub, et noorik peab omandama abikaasa eluviisi. Mees on selle pärinud poolkoerast isalt. Põhjapõdrade soost oleva ema ülesandeks on panna pärast oma mehe surma (või abikaasa puudumist, nagu esimese alltüübi lugudes) oma lapsed abielurakkesse kogu fraatria huve arvestades; ta saab neid karistada mehe suguvõsa tavade rikkumise eest.

Kahekümne esimene jutt

"Skazka pro dikih olenei". ? < ?. Tsharnoluski 1965: 36-37.

Naisevõtt. Põhjapõtradest vanematel oli poeg, kes tahtis abielluda sureliku neiuga. Isa naitis talle algul taadi-eide vanema tütre. Ema naitis talle siis keskmise ja viimaks noorema tütre.

Tütarde käitumine. Vanem tütar ei kuulunud tulevase ämma sõna ja vaatas selle söögitegemist. Keskmine tütar kartis põhjapõtra. Noorem tütar sidus sarvale suure siidirätiku kaela, vasikatele aga väikesed. Sarvas astus õhtul kotta inimesena. Noorem tütar ei kartnud teda, vaid lähenes talle ise.

Tütarde saatus. Vanema tütre muutis tulevane ämm tavaliseks kiviks. Keskmise poja puskis põhjapõder surnuks. Sarvas abiellus noorema tütreaga.

V. Tsharnoluski väitis ekslikult, et mainitud lugu pärineb A. Genetzi pärandist (Tsharnoluski 1965: 35). Kui see pole tema enda kombineering K. Haruzini (vt XX jutt) ja naisevõtulugude esimesest alatüübist (nt surnukspuskimise motiiv esineb VI jutus), siis võib selle tunnistada V. Tsharnoluski kogutud, kuid dokumenteerimata jäänud materjaliks.

Selle loo sündmused toimuvad rõhutatult müütilisel ajal. Ühe lausega on märgitud naisevõtuealise sarva lapsepõlve, nimelt tema ebatavaliselt kiiret täisealiseks saamist. Poisi vanemad, keda kutsuti vanaemaks ja -isaks, olid mõlemad (ebatäpsus!) väidetavalt põhjapõtrade suguvõsast.

Omapärane on seik, et esimese naisekandidaadi toob koju vanaisa, teised aga vanaema. Esimese neiu muudab põdraema lihakeetmistabu rikkumise eest elutuks kiviks, st karistab surmaga. Nii selles kui ka XX jutus hakkab nahkpaun lihaga tule kohal vett läbi laskma, mille alusel tulevane ämm avastab süüteo.

Erinevalt eelmisest loost on teine noorikukandidaat oma tulevase suhtes liiga pelglik ja ükskõikne. Ka see on taunitav ning sarvas puskib neiu kõigepealt surnuks ja seejärel muudetakse see neiu teiseks kiviks. Noorem tütar vastab sarva ootustele ning sündmuste edasine käik on õnnelik (lintide või rihmade sidumisest on juttu ka I ja XII loos):

Hommikul saatis sarvas ema taas endale naist tooma. Ema läks naabri poole. Need panid imeks, kui ta ütles, et enne ei lahku, kui kaup on koos. Ta naitis noorema tütre ning tõi selle koju. Põhjapõdrakari jooksis neile vastu. Ka sarvas tuli mõrsja juurde. Põhjapõdrad moodustasid koja ümber ringi. Mõrsja läks iga põhjapõdra juurde. Sarvale sidus ta kaela suure siidiräti, väikestele vasikatele aga väiksemad rätikud. Mõrsja sisenes hämardumise ajal kotta. Õhtussöögi ajal astus sisse suur sarvas, kuid mitte põhjapõdrana, vaid inimese kujul. Söömise ajal lähenes sarvas neiule, kuid see ei kartnud, vaid püüdis ka ise ligineda. Noh, jõuti siis söömisega ühele poole ning heideti magama. Sarvale ja noorikule tehti ase aita. Hakati siis teineteisele pahameelt näitamata üheskoos elama. Neiu emagi käsi käis kenasti: ta elab jõukalt nüüdseni!

Koja ümbritsemine näib osutavat selle hõlvamisele tootemloomade poolt. Selle näiteks võib olla ka Tenojoki saamide komme kosimiskatsel kolm tiiru ümber väljavalitu koja sõita (Mark 1928: 102). Teistsuguse semantikaga on kannal ringipööre, millele järgneb metamorfoos või mingi muu oluline muutus. See esineb ka Meandashi-tsükli lugudes (nt esimeses loos). Metamorfoosiga seondub ka kolme kaupmehe kolme ringi tegemine ümber puu, mille tulemusena muutuvad nad metsas elavateks karudeks (Itkonen 1931: 72). Juhuslikult olen lugenud ühest Nuõrtsaame kosimis-kirjeldusest, et neiu lunastamise järel kohtudes teevad mõlemad kanna peal kolm ringi (Zaitsev 1927: 22). Ehk on siingi tegu siirderiituse olulise tunnusega?

[Läheb edasi...](#)

Täiendav kirjandus

- Arajs, K., Medne, A. 1977. *Latvieshu pasaku tipu raditajs*. Riga.
- Barag, L. G., Berezovski, I. P. Kabashnikov, K. P., Novikov, N. V. 1979. *Sravnitel'nõi ukazatel' shjuzhetov: Vostotshnoslavjanskaja skazka*. Leningrad.
- Briskin, N. 1917. *Loparskie skazki*. Arhangelsk.
- Gurina, N. N. Nekotorõje obraztsõ izobrazitel'nogo iskusstva drevnih plemjon Kol'skogo poluoostrova. *Kratkije soobshtshenija, 185*: Pamjatniki neolita i bronzõ. Moskva, lk 3-9.
- Holmberg, U. 1915. *Lappalaisten uskonto*. Porvoo (Suomensuvun uskonnot; 2).
- Itkonen, T. I. 1943/1944. Suomen lappalaisten muinaisuskosta. *Kalevalaseuran vuosikirja*. Helsinki, lk 60-74.
- Itkonen, T. I. 1948. *Suomen lappalaiset vuoteen 1948*; 2. Porvoo; Helsinki.
- Kodolányi, J. 1975. Az észak-eurázsiai vadász-, halász- és réntartó kultúrák. *Uráli népek: Nyelvkonaink, kultúrája és hagyományai*. Budapest.
- Koshetshkin, B. I. 1983. *Otkrõtije Laplandii*. Murmansk.
- Mark, J. 1928. Lapi pulmakommetetest. *Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat 4*, lk 101-108.
- Nemirovitsh-Dantshenko, V. I., s. a. *Strana holoda: Skazki i pesni loparej*. 2. izdanie 2. Sankt-Peterburg.
- Ostrovski, D. N. 1889. Lopari i ih predanija. *Izvestija Imperatorskogo Russkogo geografitsheskogo obshtshestva*. T. 25, vöp. 4. S. 316-332.
- Paulaharju, S. 1922. *Lapin muisteluksia*. Helsinki.
- Ränk, G. 1949. Kysymys Madderakan ja hänen tyttäriensä alkuperästä. *Kalevalaseuran vuosikirja*. Helsinki.
- Raun, A. 1982. *Eesti keele etimoloogiline teatmik*. Rooma; Toronto.
- Sokolova, Z. P. 1983. *Social'naja organizatsija hantov i mansi v XVIII-XIX vv.: Problemõ fratirii i roda*. Moskva.
- Zaitsev, B. 1927. "Utotshka": Obrjad loparskoj svad'by. *Karelo-Murmanskij kraj*, 9, lk 21-23.

Jooniste allkirjad

[Joonis 16.](#) Kolm kosilast. V. Petrovi illustratsioon. Sangi 1985 järgi. Kunstnikul on olnud silme ees terendanud kolmesfääriline universum.

[Joonis 17.](#) Põhjapõdravasikatele lindi kaela ümber sidumine. N. Kostrovi illustratsioon. V. Tsharnoluski 1962 järgi.

[Joonis 18.](#) Saami jutuvestja Tatjana Danilova. V. Tsharnoluski 1965 järgi.

[Joonis 19.](#) Ema oma poega kutsumas. N. Kostrovi illustratsioon. V. Tsharnoluski 1962 järgi.

[Joonis 20.](#) Luust lusikas. Kodolányi 1975 järgi. Kas põhjapõdrakujutisega esemeid valmistas muiste seda ulukit oma tootemiks pidanud meister.

[Joonis 21.](#) Armas koer. N. Kostrovi illustratsioon. V. Tsharnoluski 1962 järgi.

[Joonis 22.](#) Koola poolsaare (muistse Biarmia) elanikud käisid koeraga jahil. Olaus Magnuse (1539) järgi. Saami keelte koeranimetus (peenne jt) võib põlvneda soome-ugri algkeelest, kuigi ungari vaste on mõnevõrra küsitav (Raun 1982: 119).

[Joonis 23.](#) Oletatav koerakujutis Peri neljandalt neemikult kuni kuuetuhande aasta vanuste Äänisjärve kaljuraiendite leiukohast.